

Aleksander Žižek

SIROTA JAZ V ZAPORU ŽIVIM

Človek ni za nobeno rabo več, ko ga obesiš.

Voltaire

Padec režima, ki smo ga bolj ali manj vneto ohranjali pri življenju zadnjih 45 let, je poskrbel za obsežno pomladansko čiščenje na vseh področjih življenja, to prepotrebno pospravljanje pa je navrglo tudi obilico nezaželenih nasledkov.

Mednje sodi (za akterje polpretekle dobe) precej neprijetno odkrivanje okostnjakov v omarah represivnega aparata in zvezde vodnice delavskega razreda (tistim bivšim članom, ki so prestopili med oporečnike naj pojasnim, da mislim pri tem na KPJ/ZKJ). Omenjeni relikti seveda niso zgolj izključna pravica in značilnost rdečega (črnega ali lisastega) totalitarizma, saj imajo obilo masla na glavi prav vse oblike vladavin, jc pa res, da so razni totalitarizmi s svojo "demokracijo po zastopnikih" za različne ekscese še toliko bolj dovzetni, saj jih ne ovirajo "neprijetni" kontrolni mehanizmi.

Zaton socialističnih držav pomeni (po drugi svetovni vojni) drugo kruto streznitev, ki je ljudi prisilila v soočenje s povampirjenim sistemom, zgrajenim na umetno ustvarjeni paranoji in branjenim z ideologijo stig-

matizacije in linča.

Samo za to v resnici gre. Za spopad med krhkim, ranljivim in prestrašenim posameznikom na eni ter vsepovsod prisotnim, nepopustljivim Sistemom, ki ga v vrhu slejkoprej najesta pokvarjenost in bogokletna ošabnost, na drugi strani.

Vse ostalo so kulise, boji ideologij po nekakšnih zaenkrat nedoumljivih zakonih, ideje in negiranje le-teh, postavljanje in sesuvanje idolov/vodij in podobno.

Poleg dobrodošle politične in gospodarske otoplitve ter bolj ali manj nedosledne kadrovske revolucije je mrk socializma prinesel v države rdečega solarnega sistema tudi obilico neprijetnih in "nikomur potrebnih" problemov, dvomov ter skrbno zatajevano in zamolčevano dediščino tega zgodovinskega obvoza od kapitalizma do kapitalizma.

Čez noč se je lahko spregovorilo o Katynu, Rogu, Pohorju... in Teharjah. Zarasle in razrite gozdne poti in jase, rudniški vhodi in močvirja, ki so v preteklih desetletjih med domačini vzbujali shrljivo nelagodje in strah, so postali romarska središča ljudi, ki jih je prvo

srečanje z novim redom ranilo za vedno. Desetletja zatajene zgodbe o usodah tisočev pred našimi vrati so nas streznile. Majski dnevi nove svobode se nam naenkrat niso več bleščali v isti svetlobi kot poprej. Doumeli smo, da je znala človeška slepota zaliti s krvjo tudi tako svet in velik dan, kot je bila osvoboditev izpod nacistične strahovlade.

Za množico Slovencev je bila pomlad 1945 žalostna, za mnoge celo zadnja - svobode so se smeli veseliti le nekateri.

Zlasti zadnja leta se v Sloveniji pojavlja eela vrsta zapisov o tragičnih dogodkih ob prevzemu oblasti leta 1945. Njihovi avtorji se po pravilu ukvarjajo zgolj s problematiko vrnjenih in pobitih domobrancev (denimo Roman Leljak in Ivan Korošec), tej tematiki pa posveča največ pozornosti tudi ustrezna parlamentarna komisija (eelo svojčas konjunktorno gibanje za doseg sprave je zvodenelo ob trku ideologij).

Uspešno smo zdrsnili v nevarnost, da se namesto z ljudmi in njihovo osebno tragiko začnemo ukvarjati z apologetstvom neke davno poražene in obsojene ideologije, pri tem pa gladko in brezbrizno odvržemo toliko in toliko tisočev usod, ki smo jih valjali po ustih med vzponom na oblast.

Morda je edini pravi način razmišljanja o povojnih dogodkih in zlorabah moči ta, da v ukvarjanju s preteklostjo pustimo do besede neposrednim sopotnikom dogodkov - pa ne jurišnikom z ene ali druge strani, temveč ljudem, ki so jih vrenja premetavala med kladivom in nakovalom - večinoma brez njihove volje in za tuje interese.

Malo je teh pričevanj, še manj živih pričevalcev - ostali so nekje na obrobju zamrlega bojišča; trušč se je polegel, dogajanje se je preneslo drugam. Bili so sopotniki tektonskih družbenih prelomov, ki so jih potegnili v vrtinec, iz katerega ponavadi ni bilo rešitve - neznatni zaživa, pozabljeni v smrti. Je njihova edina pravica res le ta, da jih predmestni politikantski kričači in zastrupljenei jemljejo iz jam za volilne potrebe? Je njihova prva opredelitev res domobranec, belogardist, nemškutar, kulak - in ne morda Človek, Posameznik, Sin?

Navadimo se razmišljati v tej smeri pa vsiljena "sprava" ne bo več potrebna.

Med večinoma suhoparnimi sodnimi akti Okrožnega sodišča v Celju, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Celju, se najde marsikaj¹ - justica pač vključi v sodni spis različne predmete, ki dokazujejo ali osvetljujejo posame-

zen primer, arhivistu, ki se spopada z obsežno sodno dokumentacijo pa s tem ponuja dobrodošel miselni predah.

Sodnemu spisu K 15/49 omenjenega sodišča je bil tako priložen rdeč šolski zvezek, katerega platneco krajsi žig zidarskega polirja Alojza Tirguška iz Šmarja pri Jelšah. Nič pretresljivega - obrtniki ponavadi beležijo to in ono v zvezi s poslom, še zlasti pri delu z merami in številkami; toda "službeni zvezek" polirja Tirguška ni iztrgal pozabi naročil za apno in zidake. Njegov lastnik je pisal pesmi, navdih zanje pa je dobil na dveh postajah svojega križevega pota - v Starem piskru in v teharskem taborišču.

Kratek življenjepis Alojza Tirguška

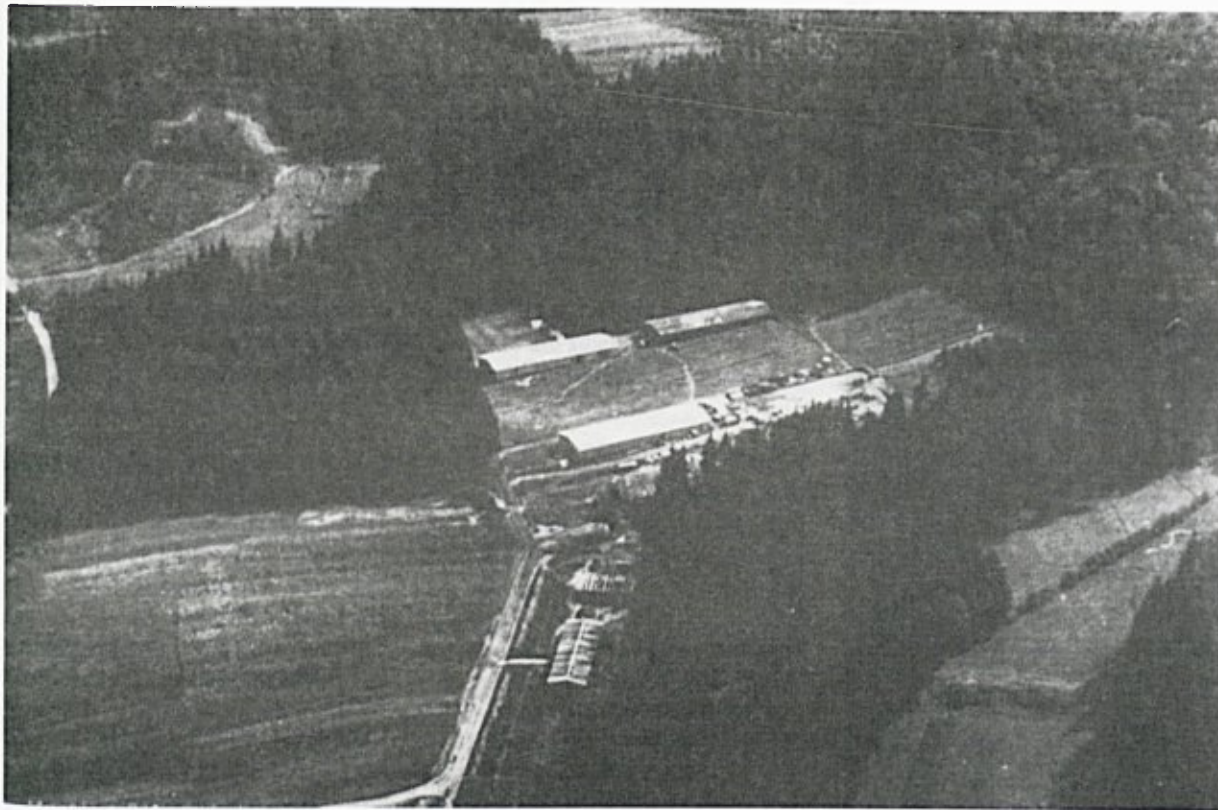
Alojz Tirgušek se je rodil 22. junija 1911 v Vojniku. Otroška leta je preživel v Kostrivnici pri Rogaški Slatini, kjer je obiskoval osnovno šolo. Ker je bil njegov oče zidar, se je tudi on po končani osnovni šoli odločil za zidarski poklic, ki se ga je izučil pri celjskem stavbeniku Konradu Golograncu. V letih pred drugo svetovno vojno in med njo se je tako preživljal z opravljanjem zidarskih del v Šmarju pri Jelšah in okolici. Leta 1932 se je poročil z Amalijo Drobne iz Zadrž pri Šmarju, kjer sta si Tirguškova ustvarila tudi svoj dom. V zakonu sta se jima rodila dva otroka.

Vse do konea druge svetovne vojne je njegovo življenje teklo, kot je tedaj teklo življenje večine navadnih ljudi, burni dogodki prvih povojnih dni pa so ga potegnili v vrtinec, iz katerega se ni več rešil, in ki ga je končno pahnil v smrt. Začelo se je 19. junija 1945, ko ga je OZNA aretirala in odpeljala v zapor v Šmarje, od tam pa v teharsko taborišče, kjer je ostal zaprt pol leta. 20. julija 1945 je OZNA zoper njega pri Javnem tožileu za okrožje Celje vložila kazensko prijavo, v kateri ga je obtožila "radi njegovega zagrizenega sodelovanja z Nemei ter kot zaupnika župana pri katerem je bil kot tajni policist" in še nekaterih drugih kaznivih dejanj, ki naj bi jih storil med okupacijo.² V tem času je Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja-senat v Celju proti njemu začelo preiskovalni postopek, vendar je primer nato prepustilo Okrajnemu narodnemu sodišču Šmarje pri Jelšah.

V preiskovalnem postopku so nekatere priče obtožbe zoper Tirguška v celoti ovrgle in povedale, da je med

¹ Za informacijo o Tirguškovi "pesmarici" in za posredovanje osebnih podatkov Alojza Tirguška se zahvaljujem kolegu mag Milku Mikoli

² Zgodovinski arhiv v Celju, arhivski fond Okrožnega sodišča v Celju (dalje: ZAC AF Okrožno sodišče Celje), spis KO 105/45.

Teharsko taborišče med drugo svetovno vojno - takrat vadišče Hitlerjeve mladine

vojno dobro vedel za ljudi, ki so imeli zveze s partizani, vendar ni nikogar izdal. Nasprotno, kot je povedala ena izmed prič, ji je, ko je bila v kazenskem taborišču v Rogaški Slatini, po raznih posrednikih tja pošiljal hrano, že prej pa ji je dal tudi 100 mark. Ista priča je povedala, da je imel stike s partizani in da je nekemu delavcu ob njegovem odhodu v partizane celo izročil 150 nabojev.

Na osnovi teh dejstev ga je senat Okrožnega sodišča Celje, ki mu je predsedoval sodnik dr. Milan Švab, na glavni obravnavi 13. decembra 1945, v celoti oprstil.³

Iz teharskega taborišča so Tirguška izpustili šele 23. januarja 1946. Že en mesec po izpustitvi iz teharskega taborišča se je, verjetno razočaran nad novo oblastjo, priključil ilegalni skupini z imenom Gorje razbojnikom - osveta morilcem (GROM), s čimer si je nevede podpisal smrtno obsodbo. Skupino GROM sta januarja 1946 ustanovila Ivan Satler in Albert Žager iz Celja. Delovala je na širšem celjskem območju, njen cilj pa je bila priprava terena za prevzem oblasti ob prevratu, do katerega naj bi prišlo s pomočjo tuje intervencije. Ta ilegalna organizacija je delovala do novembra 1948, ko so bili vsi njeni pomembnejši člani, med njimi tudi Alojz

Tirgušek, aretirani. Proti desetim pripadnikom te organizacije je bil pred senatom Okrožnega sodišča Celje 4. in 5. februarja 1949 organiziran velik javni sodni proces. Alojzu Tirgušku in še trem soobtoženim je sodišče na osnovi Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo izreklo smrtno kazen z ustrelitvijo.⁴ Tirgušek se je sicer na izrečeno kazen pritožil, vendar je bila njegova pritožba zavrnjena. Smrtna kazen nad njim je bila izvršena 13. septembra 1949, kje je njegov grob pa njegovi svojci še do danes niso izvedeli.

Tirguškovo "pesmarico" sestavljajo tri pretežno v štirivrstičnih kiticah napisane pesmi (Pesem o teharskem taborišču, Restantska in O Piskru), med katerimi je daleč najobsežnejša prav "teharska", ki jo sestavlja 107 kitic. Zadnja vpisa v zvezek sta posvetili Tirguškovih sotrpinov: Franca Križanca, Stanka (priimek je neberljiv) ter patra Josipa.

V svoji najobsežnejši pesmi namenja avtor precej prostora svojim sozapornikom, zato je bilo potrebno razrešiti precej neznank - od imen obsojencev, njihovih bivališč in deliktov pa do ugotavljanja časa, ki bi ga lahko "identificirani" zapornik preživel v teharskem taborišču skupaj s Tirguškom. Pri tem sem se oprl na ohra-

³ Prav tam.

⁴ ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis K 15/49.

njeno gradivo Okrožnega sodišča v Celju, kjer je moč zaslediti večino Tirguškovih portretirancev. Pri objavi njihovih deliktov in izrečenih kazni ne gre za senzacionalizem ali poseganje v posameznikovo intimo, temveč za ilustriranje neznosne lahкости in površnosti obsojanja, ki si jo je privoščil tedanji sistem, ki je ljudi veliko obkladal z izdajalci in okupatorjevimi sodelavci (največ zapornikov je bilo obsojenih prav tovrstnih de-

liktov). Del svojih zmot je država priznala že z izvedbo (maloštevilnih) rehabilitacij, večina obsojencev pa tega formalnega opravičila za storjeno krivico ne bo dočakala. Ta zapis seveda ne bo popravil ničesar, lahko pa nas pouči o ljudeh in njihovih občutkih ter odzivih na posebne stresne in dramatične razmere, v katerih nekateri kljub stvarni nemoči in brezizhodnosti niso klonili.

Alojz Tirgušek

Pesem o teharskem taborišču

1
Meseca junija 19stega
prišla sta s puškami dva
bunbarja,
prišel sem ravno iz lumpanja.

2
"Obleči se tovariš Tirgušek,
šel boš z nami malo preč,
ker Pečniki⁵ nisi všeč,
ker si eden velik ptič."

3
V Šmarje prišel sem,
po OZNI ogledal sem
in videl Vilmo sem,
pod očmi črna sem.

4
Prišel je tovariš klučar,

izgledal je kakor eden car.
"Pojdi ti z menoj,
v zaporu spal boš ti nocoj."

5
Prišla je moja mamica
in si reuček zdaj,
tukaj prinesla froštik zdaj
in jedi reuček zdaj.

6
To teklo je vsaki dan
in pripeljali so še druge zram.
Zdaj tukaj mi sedimo
in suhe uši redimo.

7
To debeli mesec teklo,
bile so uši kakor jeklo.
Prišel neki dan je Zmago čisto fsran,
rekel: "Danes odpeljani boste vstran."

8
Prišel Tašner z avtom tam,
naložil nas in stražarje zram,
odpeljali nas iz Šmarja vstran.
"Prelubi Tašner ti, kam se ti tako mo-
di,
saj na Teharju še žganca ni?"

9
Prepeljali na Teharje smo vsi,
pred OZNO stopili smo pač vsi,
oddala nas je straža tam
in vzel nas tovariš Vitez zram.

10
Odpeljal v barake tam,
pokazal nam stenice zram.
Saj stenic ni veliko,
za eno veliko polno hišo.

11
Tu je lepo nam,

dobimo drotfrhan vsaki dan,
tako slabo je tukaj nam,
saj plotu 9 juh je zram.

12
Določen sem bil na vojaško sodišče,
zato so mi dali trdo ležišče.
Za hrano smo vodo dobivali dnevno,
stražari ravnali z nami so pohlevno.

13
Cigaretov in kruha nismo nič imeli,
če kaj smo prišmuglali, še to so nam
vzeli.
Bolh in uši, teh blo je zadosti,
so hitro obrale nas čisto do kosti.

14
Bledi in suhi smo padali vsi,
bog se usmili nedolžnih ljudi.
Predolgo je cela reč že trpela,
skrajni bil čas je, da nas spravijo do
Celja.

15
Svežega zraka smo dobili in ga zau-
žili,
cigarete, kar smo imeli vse smo po-
kadili.
Za bolne in slabe je treba letovišča,
zato so poslali nas v teharsko taboriš-
če.

16
Brez ključev in mrež izgleda, da je raj,
svobodo zlato uživamo zdaj,
vsaki dan je zbor, na delo kliče:
"Brž mi postrojite vse te mrličke!"

17
Stražar Zdolšek ima komando,
na delo goni vsak dan bando,
leta sem ter tja kot nor
in preišče vsak prostor.

⁵ Baltazar Pečnik, kmet in zidar iz Zadrž, je bil na prvem procesu zoper Tirguška glavna priča obtožbe. Trdil je, da mu je nekoč, ko sta skupaj delala, kazal "legitimacijo z mrtvaško glavo". Resnici na ljubo je treba povedati, da se Pečnik prve razprave ni udeležil. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 105/45.

18
Strela božja ga naj ubije,
tistim, ki se pred delom skrije.
Pozna ga vsak, da nima mira,
zato tudi ženske komandira:

19
"Ti boš šla v večeraj,
nema govora zdaj!
Disciplina mora vladat,
če ne, boste začeli stradati!"

20
Tudi to navado ima,
da on dobro tožit zna.
Strašne on ima skrbi,
zato ga skoro več v hlačah ni.

21
Če naprcj bo tako živel,
bo v norišnico prišel.
Ob 11. zvon zapoje milo,
se povorka spremi na kosilo.

22
Ženske reda ne poznajo,
po 2, po 3 naprej hitijo,
da bi moški prvi bli,
strašno se bojijo.

23
Hrana spet brez masti,
pa še tiste v porciji ni.
Grahov olup in repa bela
se na žlico mi je vjela.

24
Želodec poje vsaki dan milo,
naješ se za to gronsko silo,
sit si samo takrat spet,
č ti pošlje kdo pakct.

25
Uprava nam je obljubila,
da se bo hrana pogostila,
ali smola jc pač ta,
od objubc se živet nc da.

26
Da se briga, to je res,
meso sc najde včasih vmes,

saj ga dosti ni,
ker le dobimo mi kosti.

27
Kidrič⁶ in Meh⁷ vedno točna,
brž drvi en voz naredita.
Ženskam voz takoj peljata,
kruh za drva tam dobita.

28
Ko Kidrič kruh v rokah obrača,
iz srca se mu smeji.
Tako minevajo nam dnevi,
samo da se le živi.

29
Sedaj šc mlad se da učiti,
če ne prosi, ne mu dati,
vprašajte, če zna moliti,
kaj učila ga je mati.

30
Miting smo tudi priredili,
vsi smo tega mnenja bili,
ko se miting bo končal,
sodnik bo vse domu nagnal,

31
da bo bolša hrana tudi,
nam še štrudl so obljubili.
Kaj dobili smo vsak ve,
razočaranje - kajne.

32
Izgovor je takšen bil,
da se je štrudl zasmodil,
to je lagerska parola,
samo nas drži še smola.

33
Joj, kaj neki bo iz tega,
vsak dan slabše pač izgleda.
Sodnik porctko prihiti,
še takrat samo par spusti.

34
Nič obupat, pravim jaz,
za nas tudi pride boljši čas,
spustili nas bodo gotovo,
stopili v življenjc novo.

35
Sladko bode vsak smejal,
ko pri svoji bode spal.
Sedaj pa tukaj, spat ko greš,
se vležeš pa zaspal ne smeš.

36
Stenic milijon se oživi,
jih ubijaš, da kar vse smrdi,
človeško tako je življenje,
vse to popelje nas v trpljenje.

37
Da nas bi izpustili,
najboljše je za vse,
čez zimo ne vzdržimo,
ni drv in streha toči še.

38
Da dosti smo trpeli,
sodnik naj to uvidi,
bi tudi radi še živeli,
sam Bog se nas usmili.

39
Rekli so nam pač tako,
da spustili nas bodo vse domov,
sedaj je pač tisti čas,
da papirje sprejel vsak v čast.

40
Nekateri papirje so sprejeli,
domov poslani bili,
in spet so jih ulovili,
ker "ludi so nam navošlivi".

41
Nekaj so 'z lagra jih
izpustili,
in druge zopet nalovili,
za državno mejo so hodili
in "čres" mejo niso jih
spustili.

42
Bila to je nesrečna ptička,
to bila je poznata H. Micka,
iz Šmarja je doma,
saj jo marsikdo pozna.

⁶ Franc Kidrič iz Sp. Sečovega pri Rog. Slatini je bil zaradi sodelovanja z okupatorjem obsojen na 3 leta odvzema prostosti in na 5 let izgube političnih pravic (dolžili so ga podobnih "zločinov" kot večino Tirguškovih sojetnikov - članstva v Nemški mladini (Deutsche Jugend), vermanšaftu, vohunstva ipd.). ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 142/45

⁷ Jakoba Meha iz Velenja je sodišče slovenske narodne časti 12.7. 1945 obsodilo na 4 leta prisilnega dela, izgubo narodne časti za 8 let ter 75 % zaplembo premoženja. To sodbo je okrožno sodišče razveljavilo 29.4. 1946. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 280/46.

43
Čez mejo rada bi hodila,
pa v Šmarju dovoljenja ni dobila,
in sedaj zgodilo se ji bo tako,
po vojakah meče že oko.

44
Vojaka rada bi dobila,
pa, ker grda je kobila,
rada sita bi hodila
pa še paketa ni dobila.

45
Naše kuhar'ce so lepe punce,
kuhajo nam dobre župce.
Župca redka je,
ker dežja zmeraj dosti je.

46
Kuhale bi dobro nam,
pa še repe je malo zram,
"sledovanje" malo je
za nas "nemčkutarje".

47
Barake 5 nima celi svet,
v njej prebiva gospod Gresseli⁸ spet.
Sedaj debeli zopet je,
ker dobro zmeraj je.

48
Saj mamica njegova tako skrbi,
da še Tirgušek zraven kaj dobi.
Izbral si je kuharja,
saj je on tudi zraven debeluharja.

49
Gospod me zmeraj komandira,
saj to kuharja nič ne
vznemirja,
saj je pač tako,
da kuhamo krompir in meso.

50
Če gospa kaj pozabi,
še čaja, gvirca nam nabavi,
kuhamo pač vsaki dan,
kar gospa pošle nam.

51
Še gospodična Micka prileti,
ateku cigareto podeli,
še tudi vinca zram,
če nam ga ne vzame straža vstran.

52
Mesarja dobrega imamo,
pošle nam še salamo,
beli kruhek zraven nam diši,
koruznega pa vsega razdeli.

53
Imamo tvrtko radija,
to iz Zidanega mosta Gučeka⁹.
On nabere rajo skup,
potegnejo na telefonsko pot.

54
Guček komandira,
postavil Gressela za polirja,
kole zraven vzamejo,
telefonski drot obešajo.

55
Tovariš kapetan nas pa dohiti,
Gučka pa zaloti.
"Guček, kam se ti tako mudi,
saj v gostilno ne pojdeš ti."

56
"Celi dan delali smo pridno,
pri Tlakarju¹⁰ dobili smo pa vino,"
mi smo pili, Guček govoril,
kapetan Gučka ulovil.

57
Kapetan Gučka je skregal

in v lager nas nagnal.
Polit-kapetan nas pozval
in (v) bunkr nas je dal.

58
To bilo ni še vse,
in Guček zvezan je.
Guček se pa krega: "Je že tako,
da v hlačah dreka bo."

59
Križanec¹¹ v bunkerju komandiral je,
da še cigarete zraven izgubil je.
Budja¹² zraven Tirguška pa leži,
saj dobil boš od mene ti uši.

60
Imamo še Pondelaka¹³,
ki v jutro po cesti koraka,
saj učen je on čevljar,
saj zasluži on denar.

61
Gospa prinese mu paket,
jaz že pričakujem spet,
prinesla mi bo prežgance,
jaz ji bom pa dal denarce¹⁴.

62
Prinaša mi novice,
kakove so zaderške presice:
"Noter tebe tu (?) tišijo
in nad menoj pa kričijo.

63
Nehala ti bom jaz nositi,
ker na Teharju te bojo siti,
prišel spet boš ti domov,
šla boma spet okol voglov."

64
Ledrer¹⁵ to je en velik ptič,

⁸ Emil Gresselli je bil trgovec v Slivnici.

⁹ Ivan Guček je v Zidanem Mostu trgovol z rodiooporoti. Obtožen je bil sodelovanja z okupatorjem, vendar so ga zaradi pomanjkanja dokazov oprostili. Iz zopora je bil izpuščen 18. aprila 1946. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 159/46.

¹⁰ Gostilna Tlakar je bila med Mlinarjevim Janezom in železniško progo Celje-Štore, na desni stroni ceste.

¹¹ Franc Križanec, terenec iz Stopč (prim. M. Mikolo: Sodni procesi na Celjskem 1944-1955). Obsojen je bil skupaj s Senico, Stojonom in Budjo zaradi neupravičenih medvojnih rekvizicij in likvidacij. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 257/46.

¹² Stanko Budja. Glej zgornjo opombo.

¹³ Karl Pondelak, kmet (posestnik) in čevljar iz Zadrž je bil obsojen najprej na 7-letno zaporno kazen (kazen so po pritožbah znižali na 2 leti in končno na 15 mesecev zaporo in no 1 leto izgube političnih pravic) zaradi sodelovanja z okupatorjem (očitali so mu med drugim članstvo v Štajerski domovinski zvezi (bil je Blockführer)), omenja po se tudi v sodnem spisu A. Tirguška). ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 117/45. Rehabilitiran je bil 22. septembra 1955.

¹⁴ Med zoporniki se je razpaslo pravicato trgovanje s paketi in hrano, ki so jo dobivali od svojcev in si z njo izboljševali pičlo odmerjene taboriščne obroke. S to trgovino so si do priboljškov pomagali tudi zoporniki, ki zunaj niso imeli svojcev ali pa so le-ti živeli predaleč.

¹⁵ Erhard Lederer, cestni nadzornik iz Šmorja pri Jelšoh, je bil obsojen zaradi sodelovanja z okupatorjem (med vojno je delal kot cestni nadzornik v Mozirju, bil po je vodja tamkajšnjega Delovnopoličnega urodo ŠDZ) na 1 leto zapora s prisilnim delom. Izpuščen je bil 8. avgusta 1946, sodno rehabilitiran po 4. februarju 1959. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 135/46.

bil je tak birič,
nad delavcem bil je hud,
zato zraven nas je tud.

65
Mama prinaša mu živila:
krompirja, moke in masti, zraven še
fižola,
on kuha, skače okrog peči,
že želodec mu kriči:

66
"Sedaj najedel se pač bom,
ker tukaj sedaj je dom,
tega sit sem že čez glavo,
saj preskočil bi trdnjavo.

67
Bil sem jaz gospod,
ker vozil sem povsod,
bil sem jaz nadzornik,
sedaj sem pa jaz pripornik."

68
Prišel k nam je Senica¹⁶,
to je ena druga ptica,
hodil (je) za vodiča,
ker rad jedel je prašiča¹⁷.

69
Kuhal si skrivaj je sam,
ker ga je bilo pred švabi sram,
ker (je) od Nemcev "dezentiral"
in v dimniku "kvantiral".

70
Prišel je na plan na svobode dan,
in Konajzar ("komunajzar"?) ga za-
lotil tam,
z motorjem v Celje odpeljan,
tam sem pač v pisker d'jan.

71
Nekega dneva bil pozvan,
misleč, da bo domov poslan,
kruta usoda ta,

da privedla ga do Teharja.

72
"Sedaj tukaj kuham si v peči,
moja mama prinese mi vsake reči,
kuham si kavo in še žgance,
Stojan pa okol' mene skače."

73
Stojan¹⁸ rad komandira,
saj je namestnik "komandira",
paketa ne dobi pogosto,
oče Stojan ga je "opusto"*.

74
Pri "Seniceti" drži se ti,
saj nisi aboniran ti,
dobim od doma po kruhe tri,
sedaj Stojan prileti: "Daj mi ga polo-
vico ti!"

75
Na kruh sem jaz strašno dan
in pri delu stopim jaz na stran,
kdaj* (kadar) je treba delat tam,
tedaj takoj "gratam" jaz bolan.

76
Punce jaz rad imam,
ker se rad po "njimi"* guncam,
imam jih v marsikateri vasi,
če mi zvesta ni, obrijem še ji lasi*."

77
Meseca novembra
bila je milica "razrožena",
nekaj so se "pobunili",
saj mi nismo vedeli.¹⁹

78
Dali predpostavljenu so ustavo,
ker niso vredni za to državo,
delali so nekateri proti,
zato so jih takoj zalot(l)i.

79
Zaprli so jih v dvorano,

to bilo jim je nepričakovano.
Vodili drugo so propagando,
zato zaprli so to bando.

80
Pripeljal se z avtom Zdenko,
zdaj strah in še dihanje tenko,
kaj se iz tega izteklo bo,
svobode dane nam več ne bo.

81
Zdaj zaslišani so bili,
gotovo kaj čez nas govorili,
saj mi nismo krivi,
da jih prej niso ulovili.

82
Skupaj so jih zbrali
in v Pisker so jih odpeljali.
Nekaj ostalo jih pa je tu,
in ti iz zapora praviijo kuku.

83
Uprava gleda zdaj grdo,
in postalo še za nas (je) bolj strogo,
izgleda pač tako,
da zmeraj slabše bo.

84
Uprava govori nam zdaj tako,
da od naših dobrih paketov več ne bo:
"Ne bom pustil paketov več vam,
tole je kazen vam!"

85
Kazen smo dobili za plačilo,
ker so 3 preko plota
"izskočili".
Zakaj so oni odvozili,
saj nam niso nič naročili?

86
Bili 3 z nami so faloti:
Pelcgutar²⁰ bil je v ruski fronti,
Brezinšek²¹ bil takoj on je zram,
Križanec star je on partizan.

¹⁶ Terenec Franc Senica iz Sp. Selc pri Grobelnem (prim. M. Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944-1951). Glej opombo 11.
¹⁷ Opazka o prašičih se nanaša na sladko mehovino življenje nekaterih terencev, ki so svoj vpliv "na terenu" izrabljali tudi za polnjenje svojih nikoli sitih želodcev, v katere je izginilo precej rekvirirane mukajoče in krulče "narodne imovine".
¹⁸ Terenec Franc Stojan iz Sp. Selc pri Grobelnem (prim. nav.d.). Glej opombo 11.
¹⁹ Gre za pobeg treh zapornikov: Ivana Pelcgutarja, Franca Blazinška in Franca Križanca iz teharskega taborišča. Pri pobegu jim je pomagal (ali pa jih vsaj ni oviral/prijavil) miličnik Drago Pirš. Pelcgutar je bil tedaj obsojen na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na 10 let izgube političnih pravic, Pirš pa na 2 leti zapora s prisilnim delom. (Uroš Lipovšek: Teharske travme, Celje 1994, priloga raziskovalne naloge)
²⁰ Ivana Pelcgutarja je obtožnica bremenila celo bojevanja v oboroženih oddelkih SS (glej prejšnjo opombo).
²¹ Francu Blazinšku so očitali, da je kot nemški ujetnik izdal svoje soborce, ki so jih Nemci v akciji pobili. Prvotno kazen 20 let zapora so mu kasneje (po pobegu?) spremenili v smrtno kazen z ustrclitvijo. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 367/46 (ohranjen je le vpis v vpisnik, sam sodni spis pa ne).

87
Pritekajo nam dnevi dan v dan,
a veselja ni več na dan,
žalost ostaja le pri nas,
ker prihaja zimski čas.

88
Zjutraj ob 5. uri vstajamo,
žalostni postelje postiljamo.
Vsaki vzame oteračo in "sapun",
da pomije vsaki svoj "klun".

89
Že ob 7. uri na delo gonijo,
nekateri se le radi izognejo,
delati bi morali zmeraj mnogo,
za to prazno belo godljo.

90
Drva smrekova nam delajo,
šore iz zemlje kopljejo,
ker pač druga nimajo,
zato pa ženske jamrajo.

91
Celi dan šore kopljejo,
na kup drva mečjejo,
v roke pihajo in "fulijo",
zato ker šore iz zemlje
pulijo.

92
Na voziček drva nakladajo,
v barake drva vozijo,
tam tovariš Hefla²² stoji
in nam drva deli.

93
Prišla zopet je novica,
poslali spet so nam novince,
iz Celja, magistrata,
poslali zopet so nam brate.

94
To mešani so ljudje,
ker radi v mesu imeli so zobe.
Klali so na črno, meso pa prodajali,
zato v taborišče (so) jih pripeljali.

95
To nerodno zdelo se jim je,
ker dosti jesti ne dobe,
prašali so tu in tam,
če zram juhe kruh je zram.

96
Mi govorili smo jim pač tako,
da tukaj jemo le vodo.
Vjutr kava, opoldne juha in zvečer,
zato le naj vzame to hrano hudir.

97
Goleš, to je en gospod,
poznat je vsepovsod,
s konji dobro baranta,
ker on dobro hvalit zna.

98
Konje kupi tu in tam,
proda jih spet drugam,
ker* (kdor) od njega konje kupi
ga Goleš dobro zram olupi.

99
Konje drugim je prodal,
in zopet po vaseh druge je nabral.
"Partizanom konje sem pobral,
zato sem na magistrat
prepeljan.

100
Od milice prišel (je) partizan
in me vzel zram,
kaj 'na žalost bo z menoj,
na magistratu spal boš ti nocoj.

101
Poslali na magistrat me v Celje,
to bilo Šentjurčanom je
veselje,
v Celju na magistrat
bom mogel na komando srat.

102
Prišel je komandant,
z Golešom poznat,
vpraša ga in pogleda ga poglet*:
- Goleš, vzel boš mojega konja na pre-
glet*.

103
Seveda Goleš hitro je za to,
saj jaz dohtar spoznam se na to,
hitro stražarja prosim sem,
grem takoj s cekrom jaz na se'm.

104
Grem in skačem od vrat do vrat,
jaz zdravila bom dobil in še star pla-

kat.
To ni plakat, temveč star recept,
dobil bom "lapo za en pet".

105
Konja ozdravil dobro sem,
veselje storil jaz sem vsem,
obljubili nato so mi svobodo,
zdaj zopet po Šentjurju bom jaz "blo-
do".

106
Pa nažalost, kaj zgodilo se je z me-
noj,
odpeljan "svobodoj" sem drugam,
vrag ga vzami, kam sedaj z menoj,
še ta dan Goleš zram nas je dan."

107
Sedaj po taborišču špancira,
z metloj zraven muzicira
in še zraven komandira,
zram stenice sem jaz "kvantiral".

Restantska

1
Sirota jaz v zaporu živim,
ubogi sem restant,
V samotni celi se solzim,
ker čuje me le bog.

2
Odkar v zaporu jaz sedim
nikdo ne mara me,
prijaznega pogleda ni,
ker vsak sramuje se.

3
Prijatelji, znanci vsi okrog
so zapustili me,
vsak stražnik, kuhar in kurir
nad mano stresa se.

4
Ednajst dek kruha intendant
odmeri ti na dan,
fižolna juha, suh krompir
je skoraj vsak večer.

5
Če vprašaš, kaj pa z mesom je,
odgovor ti prispe:

²² Franc Hefler iz okolice Brežic je bil zaradi sodelovanja z okupatorjem obsojen na 2 leti zapora s prisilnim delom in na 5 let odvzema političnih pravic. Prezidij ljudske skupščine FLRJ pa mu je delno odpustil kazen 28. avgusta 1946. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 19/46.

brez denarea ti mesar ne da,
četudi je "ihaha".

6
Oj, ti prokleti denunciant,
'rad tebe zdaj sedim,
želim ti druga nič,
da vzel bi te hudič.

7
Zato pa pojdem raj od tod,
nazaj v domači kraj,
pri moji dobri mamici,
tam zopet bode raj.

(3. Dez. 1945.)

O Piskru

1
O, dragi Stari pisker ti,
z Bogom smo ti rekli mi.
Trdnjava to je za zločince,
pripeljali so nas v lep kraj,
brez mrež in ključev to je raj.

2
Na lepem sončnem griču,
v zračnem taborišču,
tu dihaš čisto sveži zrak,
sprehajaš se okol' barak.

3
Zastraženi prav skrbno smo,
da nas stenice ne požro,
in kakor nežno detece,
prav skrbno straža spremlja te.

4
Starešina obeh barak,
pri milici je on junak,
a sree mu je dobro,
postopanje prav modro.

5
V sobah vlada vzoren red,
ko pride upravnik ali
namestnik na pregled.
Prav snažni stoje čevlji v vrsti,
tako kot so hišice v Trsti.

6
Pomaga starešini vedno
pač ni bad* vzorni Tonček zgledno.
Partizanski bil je oficir,
pogleda črno kot sam hudir.

7
Na glavi črne kodre ima,
komandirat tudi dobro zna.
Vojaško "zbor!" zavpije,
tako povorka se zavije.

8
Ko stopimo v red,
vojskam delamo zgled,
po 4 in 4 nastopimo
in porcije v rokah nosimo.

9
Po hrano on nas pelje,
na splošno nam veselje,
in brhke punce tri
ne dajo nam moči.

10
Kar "koh" nam skuha,
je čista plehka juha,
zato pa prosimo za kruha več:
"Ti, pek - iz črne moke belega peč'!"

11
Baraki 5 prav dobro znan
debeluhast je naš Marjan,
mcsarski ostri nož vihti,
od sobe v sobe on hiti.

12
Sopiha kot mašina,
on tretji naš je starešina,
odvažaj 's kuh'je, kar smrdi,
v desni spretno bič vihti.

13
Prisrčno se potem smeji,
kozarček vina v rok' drži,
vinčka dosti on popije,
zato 'večer v posteljo zavije.

14
Uprava prav veliko dela ima,
upravljati ona dobro zna,
nabavi to in kupi ono,
da pač vedno siti bomo.

15
Za tolik' ljudi skrbeti,
za vse "preglet" imeti,
to težko je - to vsak ve,
da sposobni so to ljudje.

16
V Piskru že prekuhani,
od sodnikov skoz in skoz

pretuhtani smo vsi živi,
zato naj nas bog živi!

17
V taborišču utrjeni,
"vojaškog" reda vajeni,
brezdelnosti že siti,
z žuljami* na riti.

18
Mi polni smo pač hrepenenja,
in res, mi vsi smo tega mnenja,
zaslužili smo že svobodo vsi,
brezskrbne, lepe, sončne dni.

19
Zato pa pravim jaz,
najbolje bo za nas,
pustite vse domu*,
k punej, ženi - juhuu!

(6 Dez. 1945)

Za Restantsko in pešem O Piskru je
značilen vedrejši, mestoma obešenjaš-
ki in cinični ton, ki se izrazito "moš-
kemu" svetu zapora (taborišča) neka-
ko bolje poda kot liričnejši in samo-
pomilovalnejši pesniški opisi.

Teharje, 17. XI. 1945

Ko v poznih naših letih
pozabljeni smo vsi
le spominska knjiga
Ti misli name obudi.

Križanec Frane

Teharje, 17.11.1945

So lepi dnevi nas obsončili,
ko zbrali smo se prijatelji
pa ne na kakšnem plesišču
temveč na teharskem taborišču
kjer so lepe nizke hiše
ki jih še lahko marsikdo obiše.

Križanec Frane
Stanko
pater Josip

Z omenjenima dvema verzoma, ki sta nastala mesec in pol pred Tirguškovo izpustitvijo iz taborišča, končujemo malce drugačen zapis o teharskem taborišču. Portreti sojetnikov, ki nam jih je zapustil Alojz Tirgušek v svojih iskrivih, trpko navihanih pesmih, so nas seznanili z množico drobnih usod sopotnikov "velikega časa". Že površen pregled opomb nam pokaže, da so taborišče po obračunu s tujimi in "domačimi" sovražniki (za Teharje to pomeni domače Nemce ter vrnjene domobrance, četnike in ustaše) napolnili z osumljenci (in obsojenci) manj odmevnih procesov - veliko ljudi so zaprli zaradi "sodelovanja z okupatorjem" samo zaradi dejstva, da so bili člani ŠDZ, vermanšafta ali Nemške mladine, neupoštevaje medvojne razmere na Štajerskem, kjer je okupator članstvo te organizacije (ŠDZ) "pridobival" z grožnjami z izselitvijo in še čim hujšim.

Prvemu navalu pretirane "pravičnosti" (površnim obsodbam sodišč narodne časti) je sledila relativna ureditev razmer, saj so redna okrožna sodišča (tudi celjsko) pogosto razveljavljala najbolj trhle procese (npr. spis KO 280/46 v opombi 7). Zadnje dejanje nekaterih povojnih procesov so bile sodne rehabilitacije (opombi 12 in 14), ki pa so jih sodišča izvedla šele v drugi polovici 50. let.

Tirguškove pesmi so dragocen pogled onstran žice, kjer se nam odstira zanimiv "vzporedni svet", ki so ga urejala stroga pravila in prepovedi. Kljub tej omejenosti je življenje "znotraj" podobno kot "na svobodi" prinašalo vesele in žalostne trenutke (sreča je verjetno bila že odhod na delo izven žice, paket od doma, prihod (aretiranega) soseda ali sovaščana). Obe skrajnosti je bilo treba zaradi izjemnosti, ki sta jo prinašali v siv taboriščni vsakdan na neki način ohraniti. Varljivemu spominu v oporo je to v svoj zvezek zapisal tudi Alojz Tirgušek in s tem sebi in svojim sojetnikom postavil svojevrsten spomenik.

Portretiranci iz njegovih pesmi so zanj zgolj "prijatelji", slučajni sopotniki, ki mu jih je na pot prinesla muhasta usoda. Opisuje jih, kot bi verjetno opisoval svoje sovaščane ali svate na ohceti - z ostrim očesom in potezami karikaturista. Neprizanesljiv je tako do drugih kot do samega sebe, zaveda se, da so vse razlike onstran žice pokopane. V njegovi "skicirki" sta drug ob drugem "padli" terenec in bivši "nemčur", polir in trgovec pa živita v zglednem jetniškem "gospodinjstvu".

Skupna točka vseh teh v vsakdanjem življenju tako različnih ljudi, je slejkoprej njihov konflikt z "novim redom", za katerega je še kako veljalo Partljičevo svarilo iz Socialističnega kulaka: "Zdaj je svoboda in moramo biti previdni!".

Pa niso bili - vsaj ne dovolj, da bi se lahko ognili včasih kar paranoičnemu ustvarjanju novih sovražnikov, ki jih je represivni aparat (s tem pa tudi njegova stvarnica Država) potreboval za argumentiranje svojega obstoja, vpliva in moči.

Od "teharskih zapisov" Alojza Tirguška je minilo pol stoletja - smo lahko povsem prepričani, da bo ob stoletnici te žalostne pesmarice položaj posameznika v odnosu do države manj neenakopraven?

Bojim se, da ne.

Zusammenfassung

Ich Armer sitze im Gefängnis

Die gesellschaftlichen Veränderungen Ende der achtziger und Anfang der neunziger Jahre unseres Jahrhunderts haben die osteuropäischen Staaten gleichsam über Nacht in die Gleise eines normalen demokratischen Gesellschaftslebens gelenkt. Die Schwächung und zuletzt das Absterben der sozialistischen Gesellschaftssysteme brachte eine ganze Reihe von Mißbräuchen an den Tag, die vorwiegend im Zusammenhang mit dem repressiven Apparat und der Manipulation der Rechtsprechung zu Zwecken der Politik standen.

Das sozialistische System, das Jugoslawien (und damit auch Slowenien als konstitutiver Teil dieses Staates) nach dem II. Weltkrieg (und der in seinem Verlauf durchgeführten sozialistischen Revolution) aufgebaut hatte, stellte unter den Staaten des Ostblocks keineswegs eine Ausnahme dar.

Auch die jugoslawische (und damit die slowenische) sozialistische Regierung rechnete nach ihrem Sieg über den Faschismus rücksichtslos mit dem sogenannten "inneren Feind" und schließlich auch noch mit dem "Klassenfeind" ab, zu dem alle "nichtproletarischen Elemente" ohne gesellschaftliches "Bewußtsein" gerechnet wurden. Das Rad der Repression drehte sich mit irrsinnigem Tempo, und die Rechtsprechung "lieferte" täglich immer wieder neue Tribute ab an "Feinden der Gesellschaftsordnung".

Der Sozialismus brauchte Feinde. Der mächtige Repressionsapparat konnte seine Existenz und seine Präsenz in allen Segmenten der Gesellschaft nur durch die Schaffung einer Massenhysterie rechtfertigen.

Das Rad der Repression erfaßte tausende völlig unschuldiger Menschen, die erst durch das Regime selbst mit seiner Grausamkeit und Rücksichtslosigkeit zu Geg-

nern machte (das heißt, wenn sie das erste "Treffen" mit dem "Revolutionsrecht" überhaupt überlebten).

Zu dieser Gruppe von Menschen gehört auch der Verfasser der hier vorgestellten Gedichte. Alojz Tirgušek aus Šmarje in der Steiermark wurde (wahrscheinlich) erst bei seinem ersten Konflikt mit der Regierung ein Gegner der neuen Gesellschaftsordnung. Der vorliegende Artikel befaßt sich mit seiner ersten Verhaftung und seinem Aufenthalt in zwei Strafanstalten – im Cillier Gefängnis Stari Pisker und im Lager von Teharje. In beiden Fällen beschreibt Tirgušek seine Haft ausführlich in drei Gedichten, in denen er auch über seine Mitgefangenen und die Zustände im Gefängnis berichtet; diese Gedichte zeichnen sich vor allem durch ihre Eindringlichkeit und ihre (Selbst)ironie aus.

Alojz Tirgušek wurde am 19. Juni 1945 verhaftet, am 13. Oktober 1945 sprach ihn das Kreisgericht in Cilli von der Anklage der Kollaboration mit den Besatzern frei. Aus dem Gefängnis (dem Lager in Teharje) wurde er am 23. Januar 1946 entlassen. Nach der Haftentlassung schloß er sich der illegalen Gruppe GROM (kurz für: Wehe den Räubern – Rache an den Mördern!), die den Boden für die Intervention der Westmächte und den Sturz der sozialistischen Regierung in Slowenien bereitete. Die Regierung zerschlug diese Gruppierung jedoch im November 1948, und Tirgušek wurde in einem

großen öffentlichen Gerichtsverfahren am 4. und 5. Februar 1949 zusammen mit drei Mitangeklagten zum Tod durch Erschießen verurteilt. Am 13. September 1949 wurde die Todesstrafe an ihm vollstreckt, seine Angehörigen wissen noch heute nicht, wo sich sein Grab befindet.

Die Gedichte Tirgušeks sind interessant vor allem aufgrund der Portraits seiner Mitgefangenen, die zeigen, in welche Richtung die Aktionen der Unterdrückungsmaschinerie in der Nachkriegszeit zielten – nach der Abrechnung mit den bewaffneten feindlichen Formationen (Domobranci, Tschetniks, Ustaše) kamen die Menschen an die Reihe, die sich während des Krieges (nach Meinung der Regierungsspitzen vor Ort) in irgendeiner Weise gegen die "Volksehre" vergangen hatten (für eine solche Anklage genügte es, daß der Betroffene regelmäßig zur Arbeit erschienen oder Mitglied im *Steirischen Heimatbund* und in der *Wehrmannschaft* gewesen war, wozu die Bewohner von den Besatzern unter Androhung von Vertreibung und anderen Repressalien genötigt worden waren).

Die Vorstellung der Gedichte Tirgušeks geschieht in erster Linie zur Erinnerung (an die Tausende Inhaftierter und Verurteilten), aber auch zur Mahnung und Warnung (vor dem Ausarten aller Arten von politischen Systemen und vor dem Totalitarismus überhaupt).